

Үрэн хоһуун

Степанов Г.А.

Үрэн хоһуун Өлөөн өрүскэ үөскээн олорбута үһү. Ол хоһуун туох да оһуобай кыайыһыны ситиспитэ биллибэт да буоллар, сымса, сытыы, быһый киһи үһү. Бүтэһик сытыы ааттаныыта, Өлөөн үрүйэтэ алта миэтэрэ туоралаах, сыырын үрдүгэ ол кэмгэ төһөтө биллибэт. Билигин икки өтө сыыра абыс миэтэрэ баар. Курдары, салгынынан ыллахха сүүрбэ миэтэрэттэн ордук. Ону ойбут диэн кэпсииллэр. Ол ойуута маннык төрүөттэн буолбут.

Өлөөн хайатын ортотунан киэн уулаах аппа тахсар. Ол үөһээ тумулугар, хайа үрдүгэр Үрэн хоһуун ураһа дьийэлээх үһү. Оччотооһу кэмгэ ох саанан кыылы өлөрөн айабын ииттэр эбит.

Күһүн от-мас хагдарыйан, сарсыарда халлаанга күн сарданата туох баһарар көстүүнү дьэргэлгэн гынан дьиримнэтэр кэмигэр, биир сарсыарда Үрэн кэргэнэ эрдэ туран, отууга чай өрүнэ сылдьан, Өлөөнү таннары үс биэрэстэ сиринэн арыылаах эбит, ол арыы үөһээ өттүнэн, унуоргу үөһү уонтан тахса, муостарын санга суллаабыт кыыл үөрэ кинилэр диэки харбаан эрэллэр. Дьахтар дьийэтигэр сүүрэн киирэн, кэргэнин Үрэни уһугуннарар:

- Хайа, эбэбитин үөр кыыл харбаан эрэр,- диэбит. Өр өтөр буолбатах. Үрэн ойон туран, таһырдыа ыстанан тахсан көрбүтэ, хараба күн уотугар, утуйан турбут буолан, кыайан көрбөт. Харабын туора-маары соттон баран көрбүтэ, кирдик, уонча кыыл атыыра бэтэрээ үөһү кэһээри муостара килбэннэһэн эрэллэр эбит. Үрэн алангаатын уонна ас элбэх дии санаан, биэс-алта оһу ылар. Кыыллары тоһуйа сүүрэр. Кыыллар тахсар сирдэрин туһугар тийбитэ - суохтар.

- Дьаабаллар, таннары кытылынан бардылар дуу?- диэн талах сабатыгар кэлэрин кытта.

- Дьунаа!- диэн хаһыы былаастаах ох тыаһа сыбыргыы түһэр.

Үрэн биэс оноһоһо бүтэн төттөрү сүүрэр, эргичис гынан өстөөх бэйэтин оһун төттөрү ыта-ыта сүүрэр. Дьэтигэр чугаһыыр.

“Дьунаа” диэн хаһыыны истэн, Үрэн аҕата, кырдыаҕас арычча тайабынан хаамар оһонньор, биһиктээх кыра оһону кийиититтэн көрдөөн ылар уонна этэр:

- Дьүгээр буолбатыбыт. Майааттар диэн көрбүттэрин өлөрөн иһэр дьоннор бааллар. Олор кэллилэр быһыылаах. Ити “Дьунаа” диэн “Тур, син биир өлөбүн” диэн тыллара үһү. “Мин оһону кистиим, Үрэн оһото суох” диэринг. Оһонньор оһону тэйиччи илдээн сыыр сырайыгар тахсан хоонньугар көппөбүнэн көмөн кэбиһэр.

Үрэн дьэтин таһынаабы аппатыгар куотан иһэн ыстанан кээһэр. Өлүү болдьохтоох унургу сыыр быара бадараан туой эбит. Онно тобугар диэри бадараанна батары түспүт. Ол кэмнэ экирэтэн иһэр өстөөх икки такымын интирин быһыта ытыалаабыттар. Үрэн:

- Ханна да барар кыаҕа суох буоллум, үстэ-түөртэ ыстаммытым буоллар, туруулаһыам этэ,- дии саныыр уонна: - Ааккытын этинг, кимнээх кубулунан кэлэн, сизитигит? Уонна кэлэ да сорунуман, тыын сирбэр сэбилээн!” - диэт, харыс усталаах саха быһабын килбэчитэ оһорбут. Өстөөх тойоно, төгүрүк сирэйдээх, орто собус, модьу, саар тэгил киһи икки илиитин бүөр баттаммыт, үс хаамыы сиргэ хаан курдугунан уун-утары көрөн туран:

- Аа, Үрэн хоһуун диэн туоһун аатырпыттарай? Кыһыл оһо хаарга батылыннабына, ыкайан турбатыгар дылы, бадараанна түһэн оһордоһо үһү. Эн дуо, Үрэн?

- Ээ, мин, хос оһорон кэпсэтиэх, кирдик аат былдыһаһарын буоллар, кубулуммакка кириэн этэ, киһиттэн төрөөбөтөх төттөрү төлкөлөөх түөкүн! Кэл бэттэх, чугаһаа,- диэбитигэр, өстөөх тойоно чугурус гыммыт уонна эппит:

- Мин майааттар тойонноро Манган Огдохо диэммин. Билигин көрдөһүүгүн толоруохпут. Туох оһолооххунуй? Этэ оһус! Аймабын хаһый?

Үрэн:

- Сур бөрө, мин оһом, аймабым суох. Бааллара да буоллар, эн курдук кубулунан, уоран, киһини өлөрүө суох этилэр.

Манган Огдохо кыһыран бардыгыныы түһэр:

- Чэ, түксү, чыбырбаама! Ыл, кутгас уол, хааннын имэринэ туруон дуо? Эн чэчэгэйгин быһа ыппыт Үрэн хоһууннара ити оһорор. Дьэ, ыт. Ханас сэбиргэбин көрөн баран.

Бөтөс сымыһабын быһа ытырбыт, харабын быччаччы көрбүт. Үрэни ытан кээспит уонна Манган Огдохо, чылкытын саба туттан турар бөтөскө:

- Эн чылкытын быһа ыппыт Үрэн сити сытар. Ыл сототун быһан аһалан той,- диэбит.

Бөтөс Үрэн сототун быһан, аһалан тойбут. Силиитин Манган Огдохо амсайан көрбүт:

- Пахай, хоһуун буолбатах эбит. Силиитэ хааннаах, айаһар эрэ муннана сылдыбыт киһийдээн эбит. Чэ, дьэтигэр тахсыабын.

Үрэн ураһатын эргийэ тураллар. Манган Огдохо:

- Үрэн кэннэ ким баарый? Тахсын!

Ажалара, эбэлэрэ, Үрэн кэргэнэ - үс буолан тахсыбыттара.

- Хайа, элэбит дуо? Үрэн уоллаахпын, туран эрэр диэбитэ. Ол ханнаны? Этин! Сибилегин ытыгалаан кээһиэхпит.

Эһэлэрэ:

- Суох, тобойум. Үрэн оҕото суох. Кэргэнэ ити турар. Холбоспуттара биир сыл буолла. Ханнаабы турбут уолун этэр. Саатар ыт оҕото суохпут.

Манган Огдохо:

- Үрэн кэргэнэ эн эбиккин,- күлбүтэ буолан, дьабадьытын хаанньас гыннаран, харабын кырытынан имнэммитэ буолар. - Дьэ, бэрт дьон майааттар тойонноро Манган Огдохо Маанхай манган дьахтарга да наада. Оҕолоно илиги ойохтоннобум үһү. Дьэ, аны Үрэн хотуна буолбатаххын, Манган Огдохо хотунабын.

Дьибэҕэ киирэн аһылллар. Ким да суох. Икки орон баар. Ол киэһэ Үрэн кэргэнин харабын саба баайан, сиэтэн илдэ баран хаалаллар.

Киэһэ, харана буолуута, эһэтэ оҕотун көтөбөн киллэрэн, сүөрэн, аһата сатылллар да, эмий оҕото аһаан да бэрт. Үс-түөрт күн эрэй бөбөнөн эт миинэ иһэр буолбут. Оҕо эмийин сүтэрэн, түүн да, күнүс да утуйбат. Эһэ эрэйдээх ыллаан саатата сатыыр:

- Оҕом, оҕом барахсан,
Утуйан, утуйан уоскуйууй,
Улаатыаххын утуйууй.
Ийэ сүрэх барахсан
Эйигин соруйан сордообот,
Сордон курдук соллонгор
Сордоотулар эйигин.
Оҕом, оҕом барахсан,
Сонгошуттуур сордону
Сойуолаахтыыр күннэргэр
Соргуларын сонуохтун.
Ытапыттыыр ыаманы
Ылахтаһар күннэргэр
Ыраларын үрдүөхтүн.
Утуй, утуй, оҕокком,
Улаатыаххын утуйууй.
Аҕан, аҕан барахсан,
Араҕан бырахпыт буолбатах,
Аллараа абааһы биистэрэ
Араардылар кинини.
Утуй, утуй, оҕокком,
Улаатыаххын утуйууй,
Аланга тутар күннэргэр
Аҕан иэһин иэстэһээр,
Айхал кыайы кынаттаах,
Аҕан өтөбүн арчылаар.

Сити курдук Үрэн уолун эбэлээх эһэтэ уон сэттэ сааһыгар дылы иитэн улаатыннарбыттар. Уол кыыллаан, булду барытын өлөрөн, баран-кэлэн уол киэнэ хорсуна буолар.

Эһэтиттэн сотору-сотору ыйытар:

- Мин аҕам туох киһитэ этэй? Эһэтэ:

- Суох, тобойум, эн аҕан туох да аата-суола суох, айабар бултаан аһыыр киһи этэ. Биир аас дьыл бултанар мунугар, самыырдаах хаарга

хас да хонукка сиргэ сылдьан быстаран өлбүтэ. Ийэн ол кэргэнин аһытыгар өйүнэн буорту буолан өлбүтэ.

- Ханна өлбүттэрэй?

- Ыраах, ыраах, бу эбэни таннары.

- Унуохтаахтар дуо?

- Баар буоллаба дии, - диир эһэтэ.

Уол кыыллана барбыт. Офонньор эмээксинигэр:

- Офобут сүгүн буолумаары гынна. Дьонун тобо эрэ туоһулуура элбээтэ. Бука диэн этимэ. Майааттар түөкүттэр барбыт суолларын илкээнньи онгрон барбыт этилэр. Ону буллар эрэ, элэбит бараары тийһиэ.

Уол киэһэ кыыл быччабаһын сүгэн кэлбит уонна аһы олон:

- Эһээ, ити эбэ угуор былыргы, уһуга биллибэт туох илкээнньитэ барарый?

- Тобойуом, ол аҕан бокуонньук бултаах сирдэри бэлиэтээн илкээнньи оноро сылдьааччы этэ. Ол буолуо, - диир эһэтэ.

- Ол биир сиринэн булт баһылла сытар сирэ ким диэн сирий? Уонна аҕам төһө улахан киһи этэй?

Эһэтэ, өр собус уотун супту көрөн олон баран, өрө тыыммыт:

- Ол сирин аатын умнан кээстим, кырдьан, мэйиим убаан. Аҕан унуобунан улахан киһи этэ.

- Ол илкээнньи аҕыс көрүнгээх, аҕыс киһи хааман иһэн суора охсубутун курдук. Аҕам хас оҕустаһын аайы араастаан төнкөннөөбүтэ буолуо дуо? Чэ бэйи көрүллүө. Мин да киһи үстэ-түөртэ тиритэн тийэр сиригэр дылы барабын да, илкээнньи уһуга суох.

Сарсыныгар уол, эрдэ туран, били илкээнньини ирдии сатаан, уһугун булума, төннөн кэлэр. Ол сылдьан, чугас уулаах собус үрэххэ быйыт бөбө хаалла сытарын булан, оҕунан ытыалаан, уонтан тахса быйыты таллахха тийэн аҕалар. Аһы олодобуна, эһэтэ ыйытар:

- Хайа, тобойум, ити балыктары хантан аҕаллын?

- Таннарыннан угуор тахсар үрэххэ, элбэх быйыт хаалла сытар. Барытын өлөрүөх киһи охпун аһынным. Тааска төбөлөрө сынтары барар.

- Хата, сарсын батыйалаах баран, быһыта сынньан уонна санты оңгрон, дэлби өлөрөн, мунньан кээс. Мин киэһэ сүгэн аҕалыам.

Сарсыарда туран офонньор балыкты барбыт. Уол эһэтэ барбытын кэннэ:

- Эбээ, мин сүрдээбин хоргуйабын. Кыыл хаанынан унуох миинигэр бутугаста буһар.

Эбэтэ оҕом кирдик эттэ дии санаан, олгуй мунунан бутугас буһарбыт. Уол бутугас буһуор дылы, эбэтиттэн аҕалаах ийэтин туоһулуур. Эбэтэ син биир эһэтин курдук быһааран биэрэр:

- Дьэ, тобойум, бутугаһын буста, иһэбин дуо? - диир. Уол:

- Эбээ, эн кыайыан суоҕа, мин түһэриэм, - диэт, олгуйдаах бутугаһы уот кытытыгар уурар уонна эбэтэ эрэйдээби саҕатыттан ылар:

- Дьэ, эбээ, эт, мин аҕам ким этэй? Ханна барбытай? Ийэм ханна баарый? Бу олгуйдаах итии бутугаска тумнары баттаан өлөрөбүн дуу, этэбин дуу? - дии-дии эбэтин солуур үрдүгэр үнүлүтэр.

Эбэтэ эрэйдээх өлүөн иннинэ өлөрө тирээбитин өйдөөн:

- Тобойуом, ыт, өлөрүмэ, айылааһын этэн көрүүм. Ити эһэн эрэйдээх, биһигини кээһэ баран быстарыа диэн кистии сатыыр, бэйэбин

аһынан, арыый улаатар буоллар диир. Билигин улчуран, хойут этиэхпит диир. Ону баара эн тиэтэйэбин. Мин тыыммар тураары онгостобун. Ити албас. Мин эйигин биһиктээх кыһыл оҕо эрдэххиттэн дэлэ сордонон иппэтэбим.

Эбэтэ харабыттан уу сүүрэрин көрөн, уол аһына саныыр. Сордообу куттаан эрдэбим сүрүн дии саныыр:

- Чэ, эбээ, кэпсээ, уоскуй. Киһилии этиэххитин тоҕо сатамматый? Албына суох.

- Дьэ, тоҕойум, эн аҕан Үрэн диэн этэ. Ол оҕом барахсаны уон сэттэ сыллаабыта, майааттар диэн, көрбүтүгэрин өлөрөн-талаан, уоран ааһар дьон-нор, күһүн талах сутукатын хастаан, муос онгостон үөр кыыл буолан, эбэни харбаан, кубулунан иһэллэрин кыыллар диэн утары баран сиэппитэ. Кини өлүөх быатыгар ас элбэх этэ. Ол иһин холоон астанар курдук кыылы өлөрөр этэ. Ол иһин буолуо биэс охтоох барбыт. Онно эбии бу аппабыт обургу быһа сытыйан, бу өттө бадараан эбит. Куотан кэлэн ыстаммыт. Өлүү төрүөтүгэр, ол бадараанна тобутар дылы баттары түспүт. Сиэхситтэр ол кэмнэ икки такымын ингириин быһыта ыппыттар. Бадараан суоҕа буоллар, дьиэтигэр сэбэ-сэбиргэлэ элбэх этэ. Туруулаһыах этэ. Ол эрэн сэгэрим биир уолу анныгар баттаммыт этэ. Икки уолу бааһырпыт этэ. Ол кэмнэ “Дьуунаа” диэн хаһыыны истэн, эһэн эйигин, ийэбиттэн көрдөөн ылан, сыыр сирэйигэр мас анныгар көппөбүнэн көмөн кистээн кээспитэ. Эн биһиктээх этиҥ. Баччаҕа тийиэххэр ытаа-батабын. Ийэн эрэйдээби тойонноро “Ойох ылабын” диэн харабын саба баайан, икки илиитин холбуу баайан баран, сиэтэн илпиттэрэ. Аҕан суох. Унуоҕа ити тыаҕа турар. Ол сиир абааһылар ааттара майааттар диэн үһү. Тойонноро Манган Огдохо диэн ааттаах, эһэбэр эппитэ: “Уолун Үрэн хоһуун диэн таах аатырбыт, силиитэ хааннаах диэбитэ. Эн уолун бэйэтин буруйугар өллө. Биир элэ киһибин өлөрө ытта, икки киһибин эчэттэ. Онон Үрэни ирдэһэр тымыр-сыдыаан баар буоллабына, илкээнньи охсон барыахпыт, онон ирдээн ситгин” диэбитэ. Аҕан эрэйдээх, кирдик, аас дьылларга булт сойуотугар охто сыһар этэ. Ол иһин буолуо силиитэ хааннаах дииллэрэ. Сэгэрим барыма, аны эн силиигин сиэхтэрэ.

- Дьэ, эбээ, махтал буоллун. Уһун үйэлэн. Мин иэс иэстэхэ барабын. Ким силиитэ тойуллар, көрүөхпүт. Эһиэхэ ас бэлэмнээн баран барыам.

Эһэтэ кэлэн аһы олорон:

- Дьэ, быйыты син өлөрө сатаатым. Икки сүгэхэр буолара буолуо. Хата, бэртээхэй батыйаны умнан кээспиттэрин буллум. Былыргы быһыылаах, көппөх үүммүт.

Уол:

- Майааттар умнан кээстэхтэрэ,- диэбитигэр, эһэтэ харабын киэн баҕайытык көрөр уонна ыйытар:

- Ол майааттар диэн ханнаабы дьонуй? Эн хантан биллин?

Уол:

- Мин билэн олоробун. Аҕабын өлөрбүт үһүлэр. Эбэм эттэ. Эн сымыйалыыр эбиккин. Мин хайаан да ирдэһиэм. Үрэн тымыра-сыдыаана суох диэн Манган Огдохо киһиргээн илкээнньи охсон барбыт. Кэпсэтиэхпит. Ситэр инибин, - диэбитигэр, эһэтэ эмээхсинин күүскэ кынчарыйан ылбыт. “Эн эппиккин” диэн сэмэлиир хараҕа үһү.

- Һэй, тобойум, сыһа тыллаһабын. Майаатгар эн курдук уоһугар уоһахтаах оҕоҕо кыаттарбат үөннэр. Ыт өлүүтүгэр өлүөн, барыма. Оннооҕор аҕабын кыайбыттара.

Уол:

- Пахай, ол кыайы дуо? Албыннаан уоран өлөрүү, хайа уонна бада-раанга батылла сытар киһини оҕо да өлөрөө ини. Син биир барабын. Бу киһэ эн балыккын аҕалыам уонна үс күн кыыллаан, эт таһыам. Биир ыйынан кэлиэм, булуум-булумуум.

Эһэтэ:

- Ол хантан ситээри туһата суоҕу санарабын. Уон сэттэ сыллаабыны уон сэттэ хонук курдук саныгыҥ дуо?

Уол:

- Суох, эһээ, мин билэбин, илкээнһилэр отой сүтүө суох. Ырааттабын аайы санга буолан иһиэбэ. Чэ, мин балыктана бардым.

Оҕото барбытыгар эбэтэ:

- Оҕонньор, эн миэхэ кыһырабын да, мин соруйан эппэтэбим. Өлөр кутталтан эппитим. Оҕобут бутугас оргуттаран баран, онно тумнары баттаан, өлөрөөрү гыммытыгар эппитим. Онон оҕобут барарыгар тийдэ. Хайдах да тутар кыахпыт суох. Айылаабын баран көрдүн. Аһын, туох туттар сэбин-сэбиргэлин тэрийиэххэ. Син биир барар. Кыһыран, туоҕа да суох барыаҕа. Кыһырдыма.

Оҕонньор, өр соҕус озорбохтоон баран:

- Кини бардабына, биһиги хайдах озорбут?

Кэргэнэ:

- Эн озороргор наадыгар киһи тынҥа тураары гынар дуо? Этэрин курдук биир ыйы аспытын бэлэмнэтин. Оччоҕо уруккубут кэмчилээ-тэххэ биир ыйга тийэрэ буолуо. Оччоҕо икки ыйга тийэбит. Ыалды-батахпытына, тийээ инибит. Куруук түһүүбүн - күтүөтүм ас бөбөнү аҕалан кэлэр. Баҕар, кэлиэ.

Оҕонньор:

- Ол хантан сүппүтэ уон үс сыл буолбут киһи кэлэрий?

Оҕолоро балык сүгэн кэлбит. Кутуйаҕа ис аҕалбыт.

Эһэтэ:

- Хайа, кыыл өлөрдүн дуо?

- Суох, тайах.

- Улахан дуо?

- Улахан ини муһа сэттэ салаалаах.

- Оҕом санга бултаатаҕа? Ол сэттэ саастаах буолуо. Дьэ, тобойум, эн аҕабын иэстэһэ кирдик бараары гынабын дуо?

- Кирдик буолумуна. Аны биэс кыылы өлөрөрүм буоллар, барыам этэ.

Эһэтэ:

- Дьэ, сөп. Саарбах санаа буолуо да буоллар, хайахпыты, баран көрүөн буолуо. Ол тайабын этин таһан баран, бу хайа алын уһугар аҕан нөөкүтэ баар. Онно алангаалар, дьууктаах охтор бааллар. Олортон талбыккын аҕалан кэлээр. Киристэрэ күн уотугар кэбирээбитэ буолуо. Сир тонгоро икки ый хаалла.

Уол, эһэтэ көнүллээбититтэн үөрэн, үс күн ас таһан, мас бэлэмнээн кээспит уонна аҕатын алангааларыттан биир үчүгэйин уонна икки дьуук

оуу ылбыт. Дьэитигэр кэлэн иһэн, ыллыы-ыллыы, сүүрүү былаастаах, аланаатын кулгааҕар дылы тарда-тарда, манньк ыллаабыт үһү:

- Өстөөхпүтүн өлөртүүр
Өргөс оуу ыытааччы,
Иэстээхпитин ситиһэр
Иэмэх курдук эстээччи,
Эбиэн оуу ыытааччы
Эрэллэрдээх доборум,
Ийэбитин быһыахпыт
Иччинг эдэр эрбэҕэ
Ингиир кылыс кирискин
Ингсэлээхтик тардыаҕа,
Эрэнэбин аланаам
Имигэс нарын дьүһүннүн.

Уол, эһэтэ дьэитин таһыгар кыылын этин астана олордобуна, сүүрэн кэлэн:

- Эһээ, аланаам үчүгэй, туох да буолбатах.

Эһэтэ:

- Оо, сэгэрим ууруута кичээннитин! Чэ, оол турар суон тиити туох баар күүскүнэн сыалла ыт эрэ. Үчүгэй буоллабына, оубун түөрт бөрсүөгү батары түһүө.

Уол кулгаабын аһара тардан баран, ытан саайар. Баран батыһанан ойо охсон көрбүтэ: ох түөрт аһаар бөрсүөгү батары түспүт.

Эһэтэ:

- Дьэ, үчүгэй добор эбит. Сынанан оубунуохтаан баран, ыйаан кээс. Уол аланаатын кыыл сыатынан ньылбаарыччы оубунуохтаан баран, күн уотугар хатара ыйаан кээспит. Иккис күнүгэр эбэтэ ас бөбөнү бэлэмнэбит.

Уол аһы абыһабы ылбыт:

- Бултаан аһаа инибин. Хата, охто элбэхтик илдьиэм.

Эһэтэ ханна эрэ уура сыппыт оубун аҕалан биэрбит уонна муостан кыракийкаан мас бүөлээх, уон иккилээх саа ботуруонун саҕа муос мээчигин аҕалан биэрбит уонна эппит:

- Сэриһиппин диигин, ытыалаһарын чугаһаатабына, охторгун оубунуохтаар. Бу хоргун сытыйбыта - хорондоо диэн. Бааһырбыт оспот. Сүһүрэн олус түргэнник өлөр. Бэйэнг кыра да бааскар чугаһатыма уонна бу дьэиэ туоһун элбэхтик илдьэ сырыт. Дэнг халымыр бааһырдаххына, маннай ииккинэн сууй, ити ыыстаах дьэиэнг туоһунан саба баайан кээс.

Үрэн уола өйүөтүн, аланаатын, түөрт уон оуу ылан, бараары эһэлээх эбэтин кытта быраһаайдаһан бүтээтин, эһэтэ:

- Өстөөххүн үөрбэлээ, өлбөт-сүппэт төлкөлөн, дьол добордон, дойдугар, дьонгор дурда-хахха буол. Ээй, буйун, Дыгын диэн буйун баар үһү. Ол курдук буйун буол уонна Манган Огдохо сиэхсити ситэр күннээх буоллаххына, хайа сатанарынан албыннаа. Кини да албыннаан сиэбитэ. Үрэн уолабын, иэстэһэ кэллим диэн чолонноо, сиэтиэнг.

Эһэтэ уолун уураат, дьэитигэр кирибит. Эбэтэ күн диэки үс төгүл сүгүрүйбүт:

- Мин оубун, бэйэнг отунг-маһынг лабааларын хаартан-самыыртан көмүскүүрүн курдук, көмүскээ, үөл талах курдук ыччаттарым төрүттэрэ

буолуонг. Күн ајам, көмөлөс!- диэн, алгыс тылын бүтэрэн, ојотун моонньуттан бобо тутан туран уураабыт уонна дьиэтигэр киирэн хаалбыт.

Үрэн уола уон сэттэ сыллаабыта майааттар илкээнньилэрин батан, ый айаннаан, биир улахан өрүс биэрэгэр киирэн уу испит уонна сэниэтэ эстэн утуйан хаалбыт. Төһө өр утуйбутун билбэт. Сырдык таас курдук харахтаах мааны киһи тыаттан аа-дуо хааман кэлэн:

- Тур, нохоо, тојо манна сытабын? Майааттар көрүөхтэрэ,- диэт, уолу уна буутугар күүскэ тэбэн саайбыт.

Уол буутун хаптыбытынан олоро түспүт - киһи суох. Харабын сотто-сотто, көрө сатаабыт - ким да суох. Олооччуга илдьи барбыт. Атабын иирээхтэрэ тырышпай курдук баас буолбуттар. Барыылара сүрдээх. Арычча туран уугун кытытыгар киирэр. Киһилэр уонна кыыллар суоллара баар эбит. Уол биир омурт ууну иһээт, куйахата күүрбүт - Майааттар буолуохтара диэн.

Аланаатыгар тийбит. Ыалдыбыт буутун кырыылаах тааска сыппыт эбит. Түһээн киһи тэппит диэн уһуктубутун өйдөөтө. Түһээтэбинэ, ийэтэ куруук кыыл этин астыы олорооччу. Тыаја талахха тахсан сынньанан олордобуна, үс тыылаах дьоннор сүүрүгү таннары элээрдэн иһэллэрин көрөн, уу муспут сылтабын анныгар саһан хаалбыт. Биир манган сарыы сонноох киһи эрдэрэ түргэнэ сүрдээх. Кини дьолугар өрүс унуор тохтоон, кыыл этин тизэнэн бүтээт, төттөрү эрдэн элээрдэн, манган сонноох киһи дојотторун биэс уон хаамыы курдук куотан кылбачыта турбут. Уол иһигэр саныыр: “Манган Ојдохо хара түөкүн сити буолуо, сүүрүгү утары да иннибэт күтүр эбит”.

Уол мастар быыстарынан, кэннилэриттэн биир тојойу эргийээтин сэттэ ураһа дьиэ турарын көрөн: “Күтүрдэр элбэхтэрин ньии”, - дии саныыр.

- Чэ, син биир: барыахха, хайыыр да кыах суох.

Ураһаја чугаһаан иһэн, сыыр сирэйигэр көндөй мас сытарыгар аланаатын, ојун кистээн кээспит уонна барыларыттан улахан ураһа дьиэјэ киирбит. Көрбүтэ: биир саас ортолообут дьахтар олорор эбит. Уолу көрөөт:

- Хайа, тојойум, хантан кэлин? - диэбит.

Уол:

- Бу эбэни таннарыттан. Балыксыт ојотобун. Ийэлээх ајам ыалдьан өллүлэр.

Дьахтар:

- Аан, муннаах, хас хонно аһаабатабын?

- Икки хонно.

- Чэ, аһаа. Чаай, эттээх хоргуну мас кытыяаја өрөһө курдук кутан биэрбит.

Уол иһэ ыларынан аһаан эрдэбинэ, ыарахан атах тыаһа лиһирдэнэн кэлэн, ааны арыяа охсоот, манган сонноох, быллабар кэтит сырайдаах, киэн арылхай харахтаах, үскэл киһи көтөн түһээт: - Бай, бу туохпут тыыллыбыта кэллэ?

Дьахтар:

- Тулаайах ојо үһү.

Эр киһи:

- Ноо, хата Үрэн уола диэн дьик гынным. Хата, эйиэхэ илии-атах буолуо. Мас мастыа, эт таһыа. Эрэйдээх уолу дэлби аһат, тангыннар, таба

ингин көрүө. Нохоо, мин - майааттар тойонноро Манган Огдохо диэммин. Ити санга ийэнг Үрэн хоһуун ойбо. Ити ол ангала хоһууну дьууктаан баран, ойох ажалбытым. Соругу истиэнг суоҕа - талаҕы иэнгэр хатарыам.

Уол уон биэс хонук устата аһаан, таннан, туох баҕарар үлэни кыайар-хотор буолар. Биир күн ийэтин кытта, күнүс аһыы олордобуна, ийэтэ супту одуулаан олорон, өрө тыыммыт уонна уолтан ыйыппыт:

- Эн тобойум, кирдик, балыксыт оҕотобун дуо?

Онуоха уол хаана дьэбидис гыммыт:

- Суох, ийээ, мин Үрэн уолабын, иэс аахса кэлбитим.

- Ыан, сэгэртэйбин! Ыт өлүүтүгэр өллүн. Күрүү оҕус. Мин ууга түстэ диэм. Ити уонтан тахса сиэхсиги хайдах кыайан, иэс ситиһээри сананабын? Сибилегин бара оҕус. Огдохо сэрэйдэ да өлөрүө.

- Суох, ийээ, мин төннөөрү биир ыйы суос сатыы кэлбэтэбим. Син биир аҕабын иэстэһэн өлүөм.

Ийэтэ, уола хаана уларыйбытыттан куттанан, уңуоҕа халыр-босхо барбыт:

- Чэ, тобойум, мин дьүөгэм дьахтар баар, онно баран кэлиим. Кини этиэ суоҕа, куттаныма. Мин ыарый диэбим. Кинини өлөрөөрү сылдыбаллар. Эрэ ыалларын кыыстарын булар. Сарсын күнүс өлөрөллөр. Бу түүн ойуун кыырдарыахтара. Ол кэмнэ, мин туох эрэ көмөнү оноруом. Сарсыарда, күн үчүгэйдик тыгыыта, Огдохо кэлэн утуйуо. Ол кэмнэ бэлэм буолаар уонна биллэрээр.

Ийэтэ, дьүөгэтэ өлөрүн билэр буолан, дьүөгэтигэр тахсар. Дьүөгэтэ моннор быа хата олороругар киирэн:

- Добоо, мин оҕом аҕатын иэстэһэ кэлбит үһү. Онон эн өлүмэ. Билигин хоспоххо турар алаҕаалары быһыччанан синньигэс сирдэринэн туора быһыта суруйаар уонна кэлэллэригэр ыалдыбыта буолан бабыгырыы сыт. Ойуун кыыраар кэмигэр, мин илдьэ сылдыар алаҕааларын суруйтуом. Күн уоттаныыта, “Дьуунаа” диэн үөгүүнү иһит да, эрин хаспабар түһээр. Оҕо хоттордобуна, син иккиэн өлөбүт. Мин этиибин толор. Көмө онордоххуна, Үрэн уола өлөрүө суоҕа. Бука диэн сэрэтэйэйбин.

Булчуттар кэлэллэригэр, дьахтар ыалдыан бабыгыраа да, бабыгыраа буолбут. Аһаан баран, ойууннарын кыырдыбыттар. Оччотообуга ойуун кыыраарыгар дьахтар сылдыыбат эбит.

Бары түүнү эргитэ олорбуттар. Дьахтардарын малааһынын сии-сии ойуун түүнү эргитэ кыырбыт. Ол кэмнэ уол ийэтэ туох баар алаҕаалар кирсилэрин быһыта суруйтаан кээспит. Уол таба манаабыта буола сылдыан, ыраас сарсыарда, күн чабылыччы тыган турар кэмигэр, алаҕаатын, оҕун ылан, сыыр анныгар саһан кэлэн, Манган Огдохо дьэтин анныгар тийэн:

- Майааттар тойонноро, Манган Огдохо хара түөкүн, табыс, Үрэн уола тон суолгун тордоон, ириэнэх суолгун ирдээн, иэс иэстэһэ кэлиим. Тур, табыс, элбэхтэн элбэх охтуо, аҕыйахтан аҕыйах охтуо!- диэн хаһытаабыт.

Үөгүү дуораана сүтэ илигинэ, “Дьуунаа” диэн Огдохо хаһытаатын кытта сыгынныах, алаҕааларыгар матарыһан кэлэн тартахтарын аайы кирсилэрэ быһыта ыстанан, кыһыл илиилэринэн буолан испиттэр. Үрэн уола Манган Огдохуну быарын ортотунан түһэрбит уонна Манган Огдохону солбуйар киһилэрин искэ таппыт, ойууннарын бүөрүн быһа ыппыт уонна үөгүлээбит:

- Мин эһиэхэ туох да өһүм суох, туоһу да тыытыман! Турун, биир сиргэ. Өлөрүөм суоһа. Куттаныман. Үрэн ойобун уонна өлөрөр дьахтаргытын кээһинг уонна бары бу сиртэн барын! Отут табаһытыттан уон табата кээһинг. Кээһиэххит суоһа - күнтэн сүтүөххүт. Киэр буолун! Аны киһини өлөрүөххүт, талыаххыт - имириэй эһиэм! - диэбит.

Ол күн майааттар тобохторо көһөн хаалбыттар. Уол уон табатынан ийэтин уонна майаат дьахтарын илдээн төннүбүт. Эһэлээх эбэтэ арбысарбы буолан олодохторуна, икки ый сүүрбэ хонугунан тийибит. Уол эһэлээх эбэтэ, ийэтин аһалбытыгар үөрүү бөһөнү үөрбүттэр. Ол да буоллар:

- Майаат дьахтарын тоһо аһаллын?- диэн мөһөллөр эбит. - Хат буола-буола, уол оһо төрөөтөбүнэ, өлөрөн кээс,- диэбитигэр уол:

- Дьахтар туох буруйугар өлөрөбүн, оһо да киһини өлөрөр киһи суох буоллаһына, өлөрүө суоһа. Оннооһор сорохторун үүрэн кэбистим. Хайа, майааттары кыайыһыга улахан көмөлөөх дьахтар хоһууна. Кини алаһааны быһаһынан туора суруйбаһаһа буоллар, бары суох буолуо этибит.

Уол сүрдээх бардам, киһиргэс киһи буолбут. Булһаан кэллэһин айы:

- Оһолоох эһэ көстүбэт даһаны, сабырбаһыттан ылан, маска сала охсон өлөрүөм этэ,- диир эбит дьон-сэргэ кэллэһинэ. Хоһуун аатын биэриэхтэрин иннинэ, биирдэ бултуу баран баран кэлбэтэх. Эһэһэ сиэппитэ буолуо диэн таайбыттар.

Түмүктээн эттэххэ, Өлөөн олохтоохторо сорохторо саһа, сорохторо эбээн буолбута. Үрэн аһата саһаттан быһтан кэлбитэ буолуо диэн кэпсииллэр. Майааттар дьингнээх эбээннэр. Үрэн уола аһалбыт майаатын дьахтара оһолоһон, ол ууһаабыта буолуо диэн түмүктүүлэр. Майааттар тобохторо Дьэһиэй диэн күөлгэ тийээн, олохсуйан, дьон аһарын, таһаһарын уоран-талаан, айахтарын ииттэн олодохторуна, биир күһүн, муос саһа турбутун кэһнэ, майааттар олоһор күөллэрин аһаһын ортотугар, кыһыл кырааскалаах сэһии муоһа муос үрдүгэр лаппа быһан турарын булбуттар. Онуоһа Дьэһиэй төрүт олохтоохторо хатыс быһаны биэрбиттэр:

- Бу быһанан быһалаан туура тардан ыһыһыһы, кыаллыһа суоһа, бары киһирэн тардыһыһы,- диэбиттэригэр, биир дьахтары дьыэһэ кээһэн баран, муоһу быһалаан баран, бары тарпыттар.

- Хамныһыр, күүскэ тардыһыһы!- диэн хаһаанда буолбут. Онуоһа мууһаара сингэн бары ууга һыһимис гыһан хаалбыттар.

Ол дьыэтигэр хаалан орпут дьахтары Дьэһиэй олохтооһо кэргэн ыһыһыт. Ол иһин буолуо Дьэһиэйгэ эбээн элбээбит диэн саһаһалыһыллар.

Бу кэпсээһи ийэм таайа, Уйһаан диэн оһонһор кэпсиирэ.

Үһкээбил хоһуун

Фадеев Н.Н.

Өлөөн өрүскэ, туундара саһаланыһан арыһый иннигэр, өрүс арһаа өттүгэр Үһкээбил хайаһа диэн баар. Бу хайа нөһүө өттүгэр Суордаах хайа баар.

Ити Арһаа хайа иһигэр Үһкээбил дьыэлэнэн олоһбут. Оччотооһу кэмһгэ Өлөөн төрдүгэр Чиимпэрэ хоһуун диэн баһылыктаах аһа ууһа олоһбуттар.

Үһкээбил хоһуун олус аатырбыт аатыгар аат былдыһаһа, күөн көрсө,